

СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Кірін Р. С., Ревякіна Т. О.

ВСТУП

Збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) навколишньому природному середовищу (далі – НПС) України завдано колосальної шкоди. Так, за період з 24.02.2022 р.: – світ опинився на межі нової ядерної катастрофи після захоплення Запорізької АЕС; – у Зоні відчуження Чорнобильської АЕС зафіксовано масштабні пожежі площею близько 14 тис. гектарів; – завдано збитків більш як чверті всіх екосистем; – підтверджено 254 випадки екоциду (станом на травень 2022 р.) та верифіковано 2282 факти наявності впливу наслідків воєнних дій на НПС (станом на травень 2023 р.); – приблизна сума збитків складає майже 2 трлн. грн¹.

Від початку війни Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) відслідковує та документує екологічні злочини РФ з метою максимального відшкодування всієї шкоди, завданої НПС. При цьому, кожен українець може особисто долучитися до збору інформації про стан екології в умовах війни. Для її фіксації створено мобільний застосунок «ЕкоЗагроза».

Питання про те, як Україні отримати всі заявлені претензії у сфері охорони НПС, що постраждало внаслідок агресії РФ на території України, точилося на розширеній нараді Оперативного штабу при Державній екологічній інспекції України (далі – ДЕІ), до участі в якій було залучено представників Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу генерального прокурора, Комітету Верховної Ради України з питань транспорту та інфраструктури, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Професійної асоціації екологів України, Громадської ради при Міндовкіллі, ДЕІ, а також представників експертного середовища, які входять до Робочої групи національних та міжнародних експертів, створеної при Оперативному штабі ДЕІ. Серед іншого експерти показали, що потрібно зробити, щоб:

- 1) Україна взагалі отримала право на відшкодування таких збитків;
- 2) факти заповняної екологічної шкоди та збитків могли розглядатися в міжнародних судових інстанціях і в яких саме інстанціях це можливо;
- 3) отримати не 13% нарахованої шкоди (на прикладі присудженого екологічного збитку по військовому конфлікті Ірак – Кувейт), а претендувати на повну суму відшкодування;

¹ ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дашборд із даними про загрози довкіллю. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/>

4) не повторити помилок, допущених національними та міжнародними організаціями на досвіді екологічного збитку в Конго, Афганістані, Кувейті та інших країнах.

Тому в даній ситуації особливо важливою є підтримка з боку парламенту у формуванні єдиного підходу з метою пред'явлення претензій агресору за інфраструктурну шкоду, яка впливає на НПС². Також необхідно враховувати, що висновки судового експерта загалом та по відношенню до екологічної експертизи зокрема, визнані всіма процесуальними кодексами України засобом, яким встановлюються докази, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги та заперечення учасників справи, та інших обставин, що мають значення для вирішення відповідної справи.

Водночас слід визнати, що в судово-експертному законодавстві України мають місце окремі проблемні питання, пов'язані з організацією та проведенням судової екологічної експертизи, які становлять певний теоретико-прикладний інтерес і потребують оперативного вирішення. Крім того, актуальність цього питання суттєво зростає в умовах необхідності захисту майнових та немайнових екологічних прав людини під час та по закінченню російсько-української війни.

1. Становлення інституту судово-екологічної експертизи в механізмі судового захисту прав людини

Шість років тому, з прийняттям Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»³ (далі – закон про ОВД), втратив чинність Закон України «Про екологічну експертизу» (далі – закон про ЕЕ), завданням якого було регулювання суспільних відносин в галузі екологічної експертизи для забезпечення: а) екологічної безпеки; б) охорони НПС; в) раціонального використання і відтворення природних ресурсів; г) захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави. До того ж цим законом виділялися наступні її форми: 1) державна; 2) громадська; 3) інші (договірні) екологічні експертизи.

Також у цьому законі містився припис, за яким державна екологічна експертиза мала проводитися у разі прийняття відповідного рішення судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства, та який був наявним у законі з першої його редакції від 9 лютого 1995 р. Натомість роком раніше був прийнятий Закон України «Про судову експертизу»⁴ (далі – закон про СЕ), в якому щоправда ще не було статті про підстави проведення судової

² Як Україні отримати всі заявлені претензії. (19.05.2022). URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/comments/yak-ukraini-otrimati-vsi-zayavleni-pretenzii-yaki-budut-viznacheni-pislya-zakinchennya-vijni/>

³ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

⁴ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

експертизи, але мала місце зобов'язальна вимога до органів дізнання, попереднього слідства і судів доручати проведення судових експертиз переважно фахівцям, внесеним до Реєстру судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян.

В той же час, в редакції Арбітражного процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. зазначалося, що для роз'яснення питань, які виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, суд призначає експертизу, проведення якої має бути доручено компетентним організаціям чи безпосередньо спеціалістам, які володіють необхідними для цього знаннями. Ця норма була незмінною навіть після набрання чинності законом про СЕ і діяла аж до 2010 р., коли окремим законом проведення судової експертизи мало доручатися державним спеціалізованим установам (далі – ДСУ) чи безпосередньо особам, які відповідають вимогам, встановленим законом про СЕ⁵.

У чинній редакції ст. 69 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК)⁶ експертом, як учасником господарського процесу, може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Його може призначати суд або залучати учасник справи.

Тож, виходячи з положень ч. 1 ст. 7-1 закону про СЕ підставою проведення судової експертизи у господарському процесі є відповідне судове рішення або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., який набрав чинність ще до прийняття постанови «Про проголошення незалежності України», закріпив норму про те, що держава гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством, а порушені права громадян у галузі охорони НПС мають бути поновлені, їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України⁷.

Конституційними приписами у 1996 р. (ст.ст. 50, 55) кожен отримав право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку⁸.

⁵ Про внесення зміни до статті 41 Господарського процесуального кодексу України щодо призначення судових експертиз : Закон України від 11 лютого 2010 р. № 1875-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16, ст. 725.

⁶ Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (у редакції закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

⁷ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

⁸ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Проте, у господарському процесі, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Одним із засобів встановлення доказів, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення господарської справи, є висновок (висновки) експерта (експертів).

Вперше у судово-експертному законодавстві України екологічна експертиза, як окремий, основний вид експертизи, була згадана у новій редакції Інструкції Міністерства юстиції України⁹ (далі – Мін'юст), втім в науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів 2004 р. щодо цього виду судової експертизи не було визначено ані її основні завдання ані орієнтовний перелік вирішуваних питань.

В той же час, у Переліку основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, у 2005 р. в якості підвиду інженерно-технічної експертизи з'являється поняття «Інженерно-екологічна експертиза», якій відповідає вид експертної спеціальності 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків надзвичайної екологічної ситуації».

У чинній редакції Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Мін'юсті ця спеціальність має назву «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля»¹⁰.

Аналогічне співвідношення «вид (підвид) експертизи» – «вид експертної спеціальності» має місце і в Положенні про Експертно-кваліфікаційну комісію Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС)¹¹.

Тож, наразі склалася ситуація, за якої екологічна експертиза та інженерно-екологічна експертиза позиціонуються як два різні види експертизи з окремо визначеними об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань, а серед експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта лише одна – інженерно-екологічна експертиза.

⁹ Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5. *Офіційний вісник України*. 2005. № 5, ст. 325.

¹⁰ Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>

¹¹ Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 вересня 2020 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>

В сучасних умовах збройної агресії подібна колізія не сприяє судовому захисту екологічних прав особи, адже саме на екологічну експертизу покладені завдання із визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння, а також визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння.

По закінченню війни постане питання повного відшкодування екологічної шкоди як у міжнародних судових інстанціях так і в національній судовій системі, що потребуватиме наявності сталого механізму його реалізації. Наразі суди, відмовляючи, як правило, у задоволенні позовів про відшкодування шкоди та збитків, завданих природним ресурсам і об'єктам внаслідок збройної агресії РФ, посилались на положення ст.79 Закону України «Про міжнародне приватне право»¹², яким встановлено, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентного органу відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або її законом.

Цей припис, *de jure*, ґрунтується передусім на суверенітеті та реалізації суверенних прав кожної держави («рівний над рівним не має влади» – *par in parem non habet imperium*), але *de facto* така норма закону надавала можливість уникнути відповідальності за заподіяну шкоду в українських судах, адже така згода на участь РФ у справі в якості відповідача є нереальною. Тобто, існувало замкнене коло виду «намагання притягнути РФ до відповідальності» – «отримання згоди компетентного органу РФ» – «відсутність згоди» – «неможливість притягнення РФ до відповідальності».

Із формулюванням Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду висновку щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором¹³, в українських фізичних та юридичних осіб, які вже звернулись або ж планують звернутись до національних судових органів за захистом своїх прав та відшкодуванням збитків, заподіяних РФ, суттєво зростають позитивні очікування у відповідних судових процесах.

Відтак, суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про

¹² Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

¹³ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169/>

відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. Таким чином, наразі необхідності у направленні до компетентного органу запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією проти України й ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності нашої держави немає. Тим більше, з огляду на той факт, що таке надсилання неможливе у зв'язку із розірванням Україною дипломатичних відносин з країною-агресором.

Проте, шкоду, завдану довікільно збройною агресією РФ, у будь-якому випадку, необхідно буде доводити. Відповідно до ст. 74 ГПК: – ті обставини, на які сторона посилається, як на підставу своїх вимог або заперечень, вона повинна довести; – суд може зобов'язати учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події у разі посилання одного учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події, а у разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою.

2. Організаційні, кадрові та освітні проблеми регулювання еколого-експертних правовідносин в умовах воєнного стану

На відміну від судово-експертного, в екологічному законодавстві поняття екологічної експертизи було розкрито у відповідному законі про ЕЕ ще у 1995 р. Більше того, ст. 34 цього закону передбачала серед умов та підстав проведення державної екологічної експертизи ухвалення відповідного рішення судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства¹⁴. При цьому закон визначав досить широкий склад суб'єктів екологічної експертизи, серед яких окреме місце посідало Мінприроди (зараз – Міндовкілля) та створювані ним спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії.

В сучасних умовах, з метою здійснення своїх повноважень, визначених ст.ст. 5, 9 та 14 закону про ОВД, Міндовкілля може утворювати експертні комісії з ОВД, члени яких призначаються строком на три роки, та веде реєстр експертів, з яких можуть призначатися члени експертної комісії з ОВД. При цьому Положення про Експертну комісію з ОВД, Кваліфікаційні вимоги до експертів та Порядок ведення реєстру експертів було затверджено урядом лише через 4 роки після ухвалення закону про ОВД¹⁵.

Також слід звернути увагу на факт неоднозначного ставлення не лише до форми, а й до змісту екологічної експертизи. Так, у 2008 р. її назва була

¹⁴ Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР (закон втратив чинність на підставі закону № 2059-VIII від 23.05.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80/ed20171218#Text>

¹⁵ Про забезпечення участі експертів у здійсненні оцінки впливу на довкілля : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 06 липня 2021 р. № 452. *Офіційний вісник України*. 2021. № 80, ст. 5083

зміненна на «Екологічна з дослідження пестицидів»¹⁶, яке проіснувало до 2013 р., коли набрав чинності наказ Мін'юсту¹⁷, що не лише повернув екологічну експертизу, але й запровадив новий підвид інженерно-технічної експертизи – інженерно-екологічну.

Повертаючись до останньої, необхідно відзначити ту обставину, що на сьогодні у провідних суб'єктів судово-експертної діяльності (далі – СЕД) України в переліках її напрямів взагалі відсутня екологічна експертиза, проте має місце саме інженерно-екологічна. Крім того, наприклад, на сайті Київського науково-дослідного інституту судових експертиз коментар до інженерно-екологічної експертизи називається «Інженерно-екологічна (екологічна) експертиза», а на засіданні секції судової екологічної експертизи науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті, що відбулося у травні 2022 р., брали участь співробітники відділу інженерно-екологічних досліджень даного інституту та предметом обговорення були питання виконання судових інженерно-екологічних експертиз¹⁸.

За подібної ситуації можна припустити або спробу ототожнення двох видів експертиз – інженерно-екологічної та екологічної, або ж про відмову у проведенні саме судової екологічної експертизи. Хоча обидва шляхи уявляються цілком необґрунтованими.

Виходячи зі ст. 98. ГПК, висновок експерта слід розглядати як складене у порядку, визначеному законодавством, процесуальне джерело доказів, в якому містяться: а) докладний опис проведених експертом досліджень; б) зроблені у результаті досліджень висновки; в) обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові.

До предмету висновку експерта, яким вважаються дослідження обставин, також висувуються певні вимоги, а саме: – це обставини, які входять до предмета доказування; – встановлення цих обставин потребує від експерта наявності у нього спеціальних знань.

Тож, судова експертиза має призначатися у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях експерта задля встановлення фактичних обставин (даних), які входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування. Якщо судова експертиза проводиться ДСУ, призначення конкретного експерта проводиться керівником ДСУ, але при цьому господарський суд також має право зазначити у своїй ухвалі того експерта, якому він доручає проведення експертизи. В такому випадку, а також у випадку призначення експертом у

¹⁶ Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції від 08.10.1998 № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 15.07.2008 № 1198/5. *Офіційний вісник України*. 2008. № 54, ст. 1813.

¹⁷ Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5: наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3, ст. 91.

¹⁸ Інженерно-екологічна (екологічна) експертиза. URL: <https://kndise.gov.ua/inzhenemoekologichna/>

справі особи, атестованої як судовий експерт, але яка не є працівником ДСУ, суди за даними реєстру атестованих судових експертів мають перевірити факт атестації такої особи як судового експерта з тієї спеціальності, до якої відносяться питання, що потребують роз'яснення. Якщо до проведення судової експертизи залучається особа, яка не атестована як судовий експерт, але при цьому володіє необхідними спеціальними знаннями, то господарський суд проводить подібне залучення після того, як з'ясує данні щодо цієї особи, а саме: – прізвище, ім'я, по батькові; – адреса; – місце роботи, посада, освіта; – стаж роботи за відповідною спеціальністю; – наявність наукового ступеню, вченого звання; – рівень кваліфікації тощо¹⁹.

В той же час слід зазначити, що у ГПК, на відміну від норм кримінального судочинства, відсутній припис про обов'язковість проведення певних видів експертиз. Так, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків у тому випадку, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, яким підтверджується розмір шкоди довікілно, заподіяного кримінальним правопорушенням²⁰.

У роз'ясненні зазначено, що з метою визначення розміру збитків, заподіяних довікілно, господарський суд згідно з вимогами ГПК може призначити відповідну експертизу²¹. При цьому відмітимо, що розділ цих роз'яснень, присвячений державній екологічній експертизі, наразі позбувся актуальності у зв'язку із втратою чинності закону про ЕЕ та прийняттям закону про ОВД.

Зроблене вище припущення щодо ототожнення інженерно-екологічної та екологічної експертизи, має не менш важливе підтвердження, яке полягає в тому, що на даний момент у переліках видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту, а також фахівцям, які не є працівниками ДСУ²², немає такого виду експертизи як

¹⁹ Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text>

²⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

²¹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища : Роз'яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/744 від 27.06.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_744800-01#Text

²² Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>

«Екологічна експертиза». Аналогічний стан має місце й у переліку Експертної служби МВС²³ та у переліку Служби безпеки України²⁴.

Власне цей вид експертизи був включений до такого переліку Мін'юсту лише один раз наприкінці 1995 р. (експертна спеціальність «Дослідження наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі»), з якого і був виключений у 2002 р.²⁵ та до 2012 р. у переліках Мін'юсту не було ані екологічної ані інженерно-екологічної експертизи. Остання була запроваджена окремим наказом²⁶. У відповідних переліках інших суб'єктів СЕД цього виду взагалі ніколи не було. Більше того, у переліку Експертної служби МВС вид експертизи «Інженерно-екологічна експертиза» з'явився лише у 2020 р. (експертна спеціальність «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля»)²⁷.

Таким чином, в Україні суб'єкти СЕД, визначені профільним законом про СЕ, понад 20 років не ведуть підготовку судових експертів за таким видом судової експертизи як «Екологічна експертиза». Хронологічно кадрове забезпечення судової екологічної та інженерно-екологічної експертизи має такий вигляд:

- 1) 1995-2002 рр. – підготовка експертів з екологічної експертизи;
- 2) 2002-2012 рр. – відсутня підготовка експертів з екологічної експертизи;
- 3) 2012 – 2015 р. – підготовка експертів з інженерно-екологічної експертизи без виконання завдань екологічної експертизи;

²³ Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 вересня 2020 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>

²⁴ Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text>

²⁵ Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 22.12.1995 р. № 32/5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мінюсту № 285/7-А від 15.07.1997 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-95#Text>; Про внесення змін до наказу Міністра юстиції України від 15.07.1997 р. № 285/7-А «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» : наказ Міністерства юстиції України від 17.01.2002 р. № 4-5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мінюсту № 86/5 від 09.08.2005 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-02/ed20020117#Text>

²⁶ Про затвердження Змін до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 22.06.2012 р. № 925/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50, ст. 2000.

²⁷ Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#n2>

4) 2015 р. до тепер – підготовка експертів з інженерно-екологічної експертизи з визначенням екологічних наслідків та розміру збитків від мілітарного забруднення довкілля.

Подібний підхід навряд чи має якість науково-практичне обґрунтування тим більше на тлі того, що Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Мін'юсту²⁸ екологічна експертиза була введена у 2005 р.²⁹, коли підготовка експертів з неї вже не велася і, з тимчасовими, зазначеними вище змінами, міститься у цій Інструкції до теперішнього часу. Склалася ситуація, коли на підзаконному рівні проведення екологічної експертизи передбачено, а підготовка судових експертів – ні. Спроба ув'язати таке положення із законами про ЕЕ (введений в дію 16.03.1995 р., втратив чинність 18.12.2017 р.) або про ОВД (введений в дію 18.12.2017 р., чинний) є мало перспективною, оскільки дати їх прийняття жодним чином не перетинаються з етапами реформування судової екологічної експертизи.

Тому в умовах війни, коли послуги екологічної експертизи затребувані як ніколи, пропонується врахувати два шляхи у розвитку кадрового забезпечення судової екологічної експертизи:

1) запровадження (повернення) екологічної експертизи до переліків видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими надається кваліфікація судового експерта;

2) залучення фахівців з реєстру експертів ОВД до проведення екологічної експертизи як спеціалістів (експертів) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законом про СЕ.

3. Проблемні питання науково-методичного забезпечення експертних досліджень мілітарного впливу на довкілля

Дійсно, актуальність екологічної експертизи в умовах збройної агресії в Україні суттєво зросла. 20 лютого 2014 р. *de facto* розпочалася російсько-українська війна, а в середині 2015 р., враховуючи очевидні факти її згубного впливу на НПС, Мін'юст вніс доповнення до Науково-методичних рекомендацій в частині розширення основних завдань та орієнтовного

²⁸ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

²⁹ Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2004 № 144/5. Офіційний вісник України. 2005. № 5, ст. 325.

переліку вирішуваних екологічною експертизою питань. Останні були сформульовані у такій редакції³⁰:

1) «які екологічні наслідки заподіяно НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?»;

2) «який розмір шкоди від забруднення ОПС, пошкодження чи знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що сталися внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння?».

Тож, мова повинна йти, насамперед, не тільки про відповідні методики проведення судових екологічних експертиз, їх розробку, атестацію та державну реєстрацію в порядку, що визначається урядом, а також про можливість застосування експертами при виконанні відповідного експертного завдання інших матеріалів науково-методичного забезпечення.

Із втратою чинності закону про ЕЕ України та прийняттям закону про ОВД такі форми екологічної експертизи як державна, громадська та договірні більше не проводяться, а відповідні терміни не вживаються у національному законодавстві. Хоча процедура ОВД, що передбачає такі складові як:

– громадське обговорення (ст.ст. 7, 8 та 14 закону про ОВД);

– аналіз уповноваженим органом інформації з ОВД (ст. 9 закону про ОВД);

– діяльність експертних комісій з ОВД на договірних засадах (ст. 10 закону про ОВД);

– надання уповноваженим органом мотивованого висновку з ОВД,

була й залишається предметом окремих науково-практичних дискусій щодо співвідношення об'єктів і завдань еколого-експертної діяльності та діяльності з ОВД.

Більше того, екологічна експертиза, як окремий вид судової експертизи, також має низку проблемних питань, які актуалізувалися під час мілітарного впливу на довкілля. По-перше, уявляється проблемним власне формування та становлення екологічної експертизи в системі новітньої доби розвитку судової експертології.

Зокрема, введення такого підвиду судової експертизи як інженерно-екологічна, частково пов'язують із приписами Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру»³¹, ст. 1 якого розглядала експертизу, як таку, чії дані є одними з основ у завчасному реагуванні на загрозу виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру. Крім того, ст. 17 цього закону у бланкетний спосіб встановлювала, що державна експертиза проектів і рішень

³⁰ Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5. Офіційний вісник України. 2015. № 58, ст. 1921.

³¹ Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру Закон України від 8 червня 2000 р. № 1809-III (закон втратив чинність на підставі кодексу № 5403-VI від 02.10.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text>

стосовно техногенної безпеки об'єктів виробничого та соціального призначення, що можуть спричинити надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру і вплинути на стан захисту населення і територій від їх наслідків, організовується і проводиться відповідно до закону. Хоча остання і проводилася Державною інспекцією цивільного захисту та техногенної безпеки Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (зараз – Державна служба України з надзвичайних ситуацій, далі – ДСНС) і її територіальними інспекціями із залученням фахівців науково-дослідних, дослідно-конструкторських та проектних установ, а також експертно-технічними центрами цивільного захисту і техногенної безпеки, на підставі підзаконної урядової постанови від 20 серпня 2008 р. № 767, що втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 605 від 06.06.2011 р., тобто не була ані державною (в розумінні закону про ЕЕ) ані судовою екологічною експертизою (в розумінні закону про СЕ). Так само Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»³² жодним чином не пов'язаний із цими видами екологічної експертизи.

Рішення про відповідність експертної спеціальності 10.19 «Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля» інженерно-екологічній експертизі також можна було пов'язати із прийняттям Кодексу цивільного захисту України³³ (далі – КЦЗУ), проте, у його змісті врегульовані відносини експертизи у сфері цивільного захисту (ст. 45), якій, у випадках, передбачених законом, підлягають:

- проекти містобудівної документації в частині додержання вимог законодавства з питань техногенної та пожежної безпеки;
- проекти будівництва в частині додержання вимог нормативно-правових актів з питань техногенної, пожежної, ядерної та радіаційної безпеки, міцності, надійності та необхідної довговічності.

Натомість експертиза містобудівної документації та проектів будівництва проводиться відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»³⁴.

Ще одним видом експертизи, передбаченим КЦЗУ слід вважати експертизу рівня надзвичайної ситуації, експертні висновки про який готується і видається ДСНС відповідно до встановлених вимог³⁵. Навіть, за наявності Методики, розробленої з метою визначення розмірів збитків від

³² Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

³³ Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

³⁴ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

³⁵ Про затвердження Вимог до переліку та змісту документів для надання експертного висновку про рівень надзвичайної ситуації : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.09.2014 р. № 905. *Офіційний вісник України*. 2014. № 86, ст. 2444.

наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, завданих здоров'ю людей та об'єктам національної економіки³⁶, ці види експертизи також не є екологічними, а у більшій мірі інженерно-екологічними.

Отже, сучасний стан розвитку правового регулювання судових еколого-експертних відносин характеризується тим, що призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень за таким їх видом як «Екологічна експертиза» передбачено Інструкцією Мін'юсту, а серед видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта цей вид експертизи відсутній. Тож, наразі суб'єкти СЕД не мають підстав проводити підготовку, стажування та атестацію фахівців з метою присвоєння та підтвердження кваліфікації судового експерта з екологічної експертизи. У цьому зв'язку актуальною вбачається наступна проблема в цій сфері, а саме – співвідношення завдань екологічної та інженерно-екологічної експертиз.

Виходячи з Науково-методичних рекомендацій Мінюсту³⁷, їх об'єкти, основні завдання та орієнтовні переліки вирішуваних питань різні. При цьому саме до завдання екологічної експертизи, серед іншого, належать визначення мілітарного впливу на довкілля (екологічних наслідків, розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу).

Нарешті, ще одним питанням проблемного характеру є методичне забезпечення екологічної експертизи при оцінці мілітарного впливу на довкілля. Йдеться, перш за все не про відповідні методики проведення судових екологічних експертиз, які наразі відсутні та які, у разі їх розробки, ще мають пройти атестацію та державну реєстрацію в порядку, що визначається урядом.

Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами, окрім методик проведення судових експертиз, можуть застосовуватися також нормативно-правові акти та нормативні документи. При цьому, визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, методів дослідження) належить до компетенції експерта.

Тож, для вирішення зазначених завдань слід виходити з положень урядової постанови, якою регламентується Порядок визначення шкоди та

³⁶ Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text>

³⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ³⁸ та виданих на її розвиток наказів щодо визначення:

- шкоди, завданої землі, ґрунтам³⁹;
- шкоди, завданої викидами забруднюючих речовин або сумішей таких речовин в атмосферне повітря⁴⁰;
- збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами⁴¹;
- збитків, заподіяних НПС в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях⁴²;
- збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами⁴³;
- шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду⁴⁴;
- шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду⁴⁵;

³⁸ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

³⁹ Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 р. № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31, ст. 1677.

⁴⁰ 37. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33, ст. 1828.

⁴¹ 38. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 р. № 252. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68, ст. 4154.

⁴² Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19 серпня 2022 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>

⁴³ Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>

⁴⁴ Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05 жовтня 2022 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>

⁴⁵ Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 р. № 424. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92, том 2, ст. 5760.

– шкоди та збитків, завданих земельному фонду⁴⁶.

Виходячи з зазначених вище даних Міндовкілля, нарахованих ДЕІ відповідно до цих методик, розмір екологічних втрат вже перевищує доходи Державного бюджету-2023, які заплановані у розмірі 1,3 трлн грн⁴⁷.

Тож, цілком виправданим вбачаються наполягання України на залученні міжнародних експертів до фіксації та оцінки обсягів екологічної шкоди для довкілля, а також заклик парламенту до світової спільноти щодо утворення під егідою міжнародних організацій спеціального органу з екологічного моніторингу, основним завданням якого має стати перевірка вже зафіксованих українською владою заподіяних РФ екологічних та пов'язаних з ними злочинів⁴⁸.

Невідкладне запровадження процесу документування екологічних злочинів з дотриманням принципів об'єктивності та незалежності при формуванні доказової бази залишається не тільки надважливим завданням для уповноважених суб'єктів, а й супроводжується низкою актуальних проблем, вирішення яких потребує оперативного реагування. Відтак, дослідження правового регулювання еколого-експертних відносин та їх науково-методичного наповнення в умовах мілітарного впливу на довкілля безумовно є нагальним науково-практичним напрямом.

В той же час, слід звернути увагу й на один важливий нюанс, що наразі супроводжує розвиток даного правового інституту. Так, 30.08.2022 р. набрала чинності нова редакція Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ (далі – Порядок)⁴⁹, в якому, серед іншого передбачено, що одним з видів оцінки збитків, завданих постраждалим, є результат проведення судової експертизи. Крім того, до Порядку додані Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії (далі – Загальні засади), що є обов'язковими для використання під час розроблення методик оцінки шкоди та збитків (далі – МОШЗ), передбачених п. 5 Порядку.

⁴⁶ Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 р. № 295. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45, ст. 2479.

⁴⁷ Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2710-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

⁴⁸ Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав – членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України : Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2022 р. № 2594-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77, ст. 4633.

⁴⁹ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 : постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951. *Офіційний вісник України*. 2022. № 71, ст. 4309.

Ця новела додала неузгодженості міжгалузевим зв'язкам конституційного, цивільного, економічного, екологічного та судово-експертного законодавства, зміст яких можна охарактеризувати наступними положеннями:

1) відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків здійснюється окремо, у тому числі, й за такими природоресурсними напрямками: – земельні ресурси (п. 9); – надра (п. 10); – водні ресурси (п. 11); – атмосферне повітря (п. 12); – лісовий фонд (п. 13); – природно-заповідний фонд (п. 14);

2) визначення шкоди та збитків проводиться відповідно до МОШЗ, передбачених п. 5 Порядку, а оцінка збитків, завданих постраждалим, серед іншого, є результатом проведення судової експертизи;

3) об'єктом збитків є майно, майнові права та інші активи, що належать постраждалим та зазнали руйнівного впливу, за секторами;

4) об'єкт та мета оцінки зазначаються в висновку експерта чи експертному дослідженні;

5) судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо;

6) проведення судової експертизи, що пов'язана з оцінкою збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюються на умовах і в порядку, передбачених законом про СЕ;

7) судова експертиза має проводитися з урахуванням особливостей методичного регулювання оцінки збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії РФ, визначених Загальними засадами та МОШЗ, передбаченими п. 5 Порядку;

8) в дослідницькій частині висновку судового експерта відображаються усі процедури, пов'язані з оцінкою збитків, що визначені МОШЗ, передбаченими п. 5 Порядку;

9) організаційні засади проведення судовими експертами експертних досліджень визначаються законодавством з питань СЕД.

Серед ключових питань, які рано чи пізно постануть перед судовими експертами, при проведенні експертизи чи експертного дослідження щодо визначення і оцінки природоресурсних шкоди та збитків, уявляються наступні.

По-перше, перелічені вище земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, згідно зі ст. 13 Конституції України, є об'єктами права власності Українського народу. У Порядку та Загальних засадах така форма власності ані щодо об'єктів ані щодо суб'єкту взагалі не згадується.

По-друге, до якої категорії об'єктів збитків (майно, майнові права, інші активи) слід відносити природні ресурси, адже, у розумінні ст. 190 Цивільного

кодексу України, «майно», як особливий об'єкт, є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки⁵⁰. Поняття «активи» розкривається у законі як – кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права⁵¹.

По-третє, відомчі поресурсні МОШЗ з визначення розмірів завданої мілітарно-екологічної шкоди та збитків, були прийняті до доповнення Порядку Загальними засадами, а відтак – не відповідають їх вимогам.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у підсумку проведеного дослідження:

1. Встановлено, що сучасних умовах збройної агресії у національному судово-експертному законодавстві склалася ситуація, за якої екологічна експертиза та інженерно-екологічна експертиза позиціонуються як два різні види експертизи з окремо визначеними об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань, а серед експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта лише одна – інженерно-екологічна експертиза, яка є підвидом інженерно-технічної експертизи, а екологічна експертиза, як окремий вид судової експертизи, не має зв'язку з жодною зі спеціальностей у переліках жодного із суб'єктів судово-експертної діяльності, тобто проведення судової екологічної експертизи передбачено, а підготовка судових експертів з цього виду експертизи – ні.

2. Аргументовано, що подібна колізія не сприяє судовому захисту екологічних прав особи, адже саме на екологічну експертизу покладені завдання із визначення екологічних наслідків, заподіяних НПС внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння, а також визначення розміру збитків від забруднення НПС, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння.

3. Встановлено, що в сучасних умовах суди України, розглядаючи справи, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. Необхідності у направленні до компетентного органу запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією проти України й ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності нашої держави немає. Проте, шкоду, завдану

⁵⁰ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁵¹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

довкілля збройною агресією РФ, у будь-якому випадку, необхідно буде доводити.

4. Встановлено, що у цивільному та господарських формах судочинства на відміну від кримінального судочинства, відсутній припис про обов'язковість проведення певних видів експертиз, серед яких передбачено проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків у тому випадку, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, яким підтверджується розмір шкоди довіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням. В умовах збройної агресії доцільним уявляється розгляд питання про уніфікацію положень про обов'язкове проведення судової або незалежної екологічної експертизи.

5. Запропоновано періодизацію кадрового забезпечення судової екологічної та інженерно-екологічної експертизи наступного вигляду: 1-й період: 1995-2002 рр. – підготовка експертів з екологічної експертизи; 2-й період: 2002-2012 рр. – відсутня підготовка експертів з екологічної експертизи; 3-й період: 2012-2015 р. – підготовка експертів з інженерно-екологічної експертизи без виконання завдань екологічної експертизи; 4-й період: 2015 р. до тепер – підготовка експертів з інженерно-екологічної експертизи з визначенням екологічних наслідків та розміру збитків від мілітарного забруднення довкілля.

6. Запропоновано в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, коли послуги екологічної експертизи затребувані як ніколи, враховувати два шляхи у розвитку кадрового забезпечення судової екологічної експертизи: – запровадження (повернення) екологічної експертизи до переліків видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими надається кваліфікація судового експерта; – залучення фахівців з реєстру експертів оцінки впливу на довкілля до проведення екологічної експертизи як спеціалістів (експертів) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених законом про судову експертизу.

7. Обґрунтовано, що урядові новели Порядку визначення шкоди та збитків додали неузгодженості міжгалузевим зв'язкам конституційного, цивільного, економічного, екологічного та судово-експертного законодавства, зміст яких можна охарактеризувати наступними положеннями: – наявність природоресурсних напрямів; – визначення шкоди та збитків відповідно до відомчих методик, а оцінка збитків – результат проведення судової експертизи; – об'єкт збитків – майно, майнові права та інші активи; – об'єкт та мета оцінки зазначаються в висновку експерта; – судові експерти можуть використовувати зареєстровані методики, методичні рекомендації тощо; – судова експертиза з оцінки збитків та оцінки майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених судово-експертним законодавством; – судова експертиза має проводитися з урахуванням урядових особливостей методичного регулювання оцінки збитків.

8. Аргументовано, що основне завдання судової екологічної експертизи в умовах збройної агресії полягає у визначенні екологічних наслідків, розміру

шкоди від забруднення довкілля, пошкодження або знищення його об'єктів, що сталися внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння. Серед ключових питань, які стоять перед судовими експертами, при проведенні експертизи чи експертного дослідження щодо визначення та оцінки екологічної шкоди та збитків, є наступні: – відсутність приписів щодо визначення шкоди природним ресурсам, як об'єктам права власності Українського народу; – відсутність правової позиції щодо співвідношення природних ресурсів з майном, майновими правами, іншими активами, як об'єктів збитків; – не відповідність відомчих природоресурсних методик з визначення розмірів завданої мілітарно-екологічної шкоди та збитків новій редакції урядового Порядку.

АНОТАЦІЯ

З час збройної агресії розмір екологічних втрат вже перевищує доходи Державного бюджету-2023. Подібних катастрофічних масштабів екологічного тероризму Україна ще не бачила. Відтак, актуальність питання необхідності захисту майнових та немайнових екологічних прав людини під час та по закінченню російсько-української війни є надзвичайно високою. При цьому, шкоду, завдану довкіллю збройною агресією РФ, необхідно буде доводити як у національних так і у міжнародних судових інстанціях.

В проведеному дослідженні обґрунтовано, що в сучасних умовах збройної агресії у судово-експертному законодавстві України склалася ситуація, за якої екологічна експертиза та інженерно-екологічна експертиза позиціонуються як два різні види експертизи з окремо визначеними об'єктами, основними завданнями та орієнтовними переліками вирішуваних питань, а серед експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта лише одна – інженерно-екологічна експертиза, яка є підвидом інженерно-технічної експертизи. Аргументовано, що подібна колізія не сприяє судовому захисту екологічних прав особи, адже саме на екологічну експертизу покладені завдання із визначення еколого-мілітарних збитків та наслідків. Запропоновано: – розглянути питання про уніфікацію положень щодо обов'язкового проведення екологічної експертизи у всіх формах судочинства; – періодизацію кадрового забезпечення судової екологічної та інженерно-екологічної експертизи; – шляхи у розвитку кадрового забезпечення судової екологічної експертизи. Обґрунтовано, що урядові новели Порядку визначення шкоди та збитків додали неузгодженості міжгалузевим зв'язкам конституційного, цивільного, економічного, екологічного та судово-експертного законодавства. Аргументовано наявність проблемних питань, що мають місце при проведенні експертизи чи експертного дослідження з визначення та оцінки екологічної шкоди та збитків.

Література:

1. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Дашборд із даними про загрози довкіллю. URL: <https://ecozaagroza.gov.ua/>
2. Як Україні отримати всі заявлені претензії. (19.05.2022). URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/comments/yak-ukraini-otrimati-vsi-zayavleni-pretenzii-yaki-budut-viznacheni-pislya-zakinchennya-vijni/>
3. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
5. Про внесення зміни до статті 41 Господарського процесуального кодексу України щодо призначення судових експертиз : Закон України від 11 лютого 2010 р. № 1875-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 16, ст. 725.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (у редакції закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5. *Офіційний вісник України*. 2005. № 5, ст. 325.
10. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>
11. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 вересня 2020 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>
12. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
13. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169/>
14. Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР (закон втратив чинність на підставі закону № 2059-VIII від

23.05.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/95-%D0%B2%D1%80/ed20171218#Text>

15. Про забезпечення участі експертів у здійсненні оцінки впливу на довкілля : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 06 липня 2021 р. № 452. *Офіційний вісник України*. 2021. № 80, ст. 5083.

16. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції від 08.10.1998 № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 15.07.2008 № 1198/5. *Офіційний вісник України*. 2008. № 54, ст. 1813.

17. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5: наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 3, ст. 91.

18. Інженерно-екологічна (екологічна) експертиза. URL: <https://kndise.gov.ua/inzhenerno-ekologichna/>

19. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text>

20. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

21. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням законодавства про охорону навколишнього природного середовища : Роз'яснення Вищого арбітражного суду України № 02-5/744 від 27.06.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_744800-01#Text

22. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 24.12.2014 № 855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text>

23. Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння кваліфікації судового експерта експертно-кваліфікаційними комісіями науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 22.12.1995 р. № 32/5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мінюсту № 285/7-А від 15.07.1997 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-95#Text>

24. Про внесення змін до наказу Міністра юстиції України від 15.07.1997 р. № 285/7-А «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» : наказ Міністерства юстиції України від 17.01.2002 р. № 4-5 (наказ втратив чинність на підставі наказу Мінюсту № 86/5 від 09.08.2005 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-02/ed20020117#Text>

25. Про затвердження Змін до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 22.06.2012 р. № 925/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 50, ст. 2000.

26. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та

експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

27. Про внесення змін та доповнень до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 30.12.2004 № 144/5. *Офіційний вісник України*. 2005. № 5, ст. 325.

28. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27.07.2015 № 1350/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 58, ст. 1921.

29. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру Закон України від 8 червня 2000 р. № 1809-III (закон втратив чинність на підставі кодексу № 5403-VI від 02.10.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1809-14#Text>

30. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>

31. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

32. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>

33. Про затвердження Вимог до переліку та змісту документів для надання експертного висновку про рівень надзвичайної ситуації : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.09.2014 р. № 905. *Офіційний вісник України*. 2014. № 86, ст. 2444.

34. Про затвердження Методики оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF#Text>

35. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

36. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04 квітня 2022 р. № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31, ст. 1677.

37. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного

стану та визначення розмірів завданої шкоди : наказ Міністерства довкілля та природних ресурсів України від 13 квітня 2022 р. № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33, ст. 1828.

38. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21 липня 2022 р. № 252. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68, ст. 4154.

39. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19 серпня 2022 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>

40. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15 вересня 2022 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>

41. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05 жовтня 2022 р. № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>

42. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 р. № 424. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92, том 2, ст. 5760.

43. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 р. № 295. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45, ст. 2479.

44. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2710-ІХ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

45. Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав – членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації на території України : Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2022 р. № 2594-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 77, ст. 4633.

46. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 : постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951. *Офіційний вісник України*. 2022. № 71, ст. 4309.

47. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

48. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

Information about the authors:

Kirin Roman Stanislavovych,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,

Leading Researcher

V.K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research

of the National Academy of Sciences of Ukraine

2, Marii Kapnist str., Kyiv, 03057, Ukraine

Reviakina Tetiana Oleksandrivna,

First Deputy Director

Dnipropetrovsk Research Forensic Centre of Ministry

of Internal Affairs of Ukraine

1, Constructional dead-end str., Dnipro, 49033, Ukraine